

УДК 34.347

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2025-1.6>

Захарченко П. П.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри теорії та історії права та держави
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-4968-9844

ШЛЮБНО-СІМЕЙНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. НА ПРИКЛАДІ РОДИНИ ЗАХАРЧЕНКІВ

MARRIAGE AND FAMILY RELATIONS IN THE UKRAINIAN PROVINCES OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES ON THE EXAMPLE OF THE ZAKHARCHENKI FAMILY

На сучасному етапі розвитку науки історія права стала одним із найбільш популярних та актуальних методологічних напрямів досліджень. Формування нової парадигми її студіювання викликало значну зацікавленість вітчизняних і зарубіжних учених проблемами мікрорівнів. У цьому контексті актуальності набувають дослідження з минулого сімейних відносин, їхня трансформація протягом історичного розвитку суспільства, форм та мотивацій укладання шлюбів, розлучень, народження й виховання дітей.

На прикладі родини автора статті йдеться про правове регулювання шлюбно-сімейних відносин в українських губерніях, що входили до складу Російської імперії у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. Законодавство імперії розглядало шлюб передусім як релігійний акт, адже його регулювання у найважливіших питаннях покладалося на священників того віросповідання, до якого належало подружжя. Пращури П. Захарченка територіально проживали в с. Волошинівці, Переяславського повіту, Полтавської губернії, перша згадка про яке відноситься до кінця ХVІІ ст. Як козаки виборні, вони були приписані до Баришівської сотні Переяславського полку, а як православні – з ХІХ ст. до церкви Покрови пресвятої Богородиці с. Борщева. Саме в ній на основі російського імперського законодавства проходила реєстрація шлюбів абсолютної більшості членів родини автора, що й дало йому можливість простежити свій родовід та виявити особливості запису цих фактів до метричної книги, одна із частин якої призначалася для запису актів проведення вінчань. Певне місце у статті відведено аналізу правового статусу козацького населення Лівобережної України та пільгам і привілеям, що надавалися їм, починаючи з Української гетьманської держави (Війська Запорозького), започаткованої Богданом Хмельницьким. Автор доводить, що в селі проживали представники різноманітних соціальних станів, але це не заважало їм знаходити собі подружжя, вінчатися, про що свідчать записи священників у метричних книгах.

Ключові слова: вінчання, реєстрація шлюбу, парафіяльні священники, метрична книга, козаки, дворяни, державні селяни.

At the present stage of development of science, the history of law has become one of the most popular and relevant methodological directions of research. The formation of a new paradigm of its study has aroused considerable interest of domestic and foreign scientists in the problems of microlevels. In this context, research on the past of family relations, their transformation during the historical development of society, forms and motivations of marriage, divorce, birth and upbringing of children are becoming relevant. Using the example of the author's family, the article discusses the legal regulation of marital and family relations in the Ukrainian provinces that were part of the Russian Empire in the second half of the 19th – early 20th centuries. The legislation of the empire considered marriage primarily as a religious act, since its regulation in the most important issues was entrusted to the priests of the religion to which the spouses belonged. The ancestors of P. Zakharchenko territorially lived in the village of Voloshynivtsi, Pereyaslavsky district, Poltava province. As elected Cossacks, they were assigned to the Baryshivska Hundred of the Pereyaslav Regiment, and as Orthodox – to the Church of the Protection of the Most Holy Theotokos in the village of Borshchev. It was there, on the basis of Russian imperial legislation, that the marriages of the absolute majority of the author's family members were registered, which gave him the opportunity to trace his lineage and identify the peculiarities of recording these facts in the registry book, one of the parts of which was intended for recording acts of weddings. A certain place in the article is devoted to the analysis of the legal status of the Cossack population of Left-Bank Ukraine and the benefits and privileges that were granted to them, starting with the Ukrainian Hetmanate (Zaporozhian Army),

founded by Bohdan Khmelnytsky. The author proves that representatives of various social classes lived in the village, but this did not prevent them from finding spouses and getting married, as evidenced by the records of priests in registry books.

Key words: *wedding, marriage registration, parish priests, birth register, Cossacks, nobles, state peasants.*

В умовах гострої потреби багатьох українців до національної самоідентифікації, що різко зросла в період агресії російської воєнщини проти України, звернення до історії своєї родини стало одним із основних засобів виявлення власного національного коріння. Позаяк в останні роки на сайтах окремих державних архівів України стали з'являтися оцифровані матеріали метричних книг церковних парафій українських губерній, що входили до складу Російської імперії, установ реєстрації актів громадянського стану Української СРР 1920-х років, розв'язання цієї задачі значно полегшилося, звичайно, якщо такі документи збереглися. Уродженцям нинішньої Київської та Полтавської областей повезло, адже у фонді 224 Центрального державного історичного архіву України у м. Києві відклалися матеріали сільських та повітових парафій Полтавської губернії, що зберегли відомості про мій родовід.

Отож, основним законодавчим документом, що регулював сімейні відносини у Російській імперії XIX ст., був «Звід законів Російської імперії». Положення про шлюбно-сімейні відносини містилися в першій книзі X Тому Зводу законів Російської імперії «Звід законів цивільних». Книга має розділи: «Про союз шлюбний», «Про союз батьків та дітей та союзи спорідненому», «Про опіку та піклування в порядку сімейному».

Законодавство розглядало шлюб передусім як релігійний акт, адже його регулювання у найважливіших питаннях покладалося на священників того віросповідання, до якого належало подружжя. Фактично священник прирівнювався до державного чиновника, адже держава делегувала йому обов'язок вести облік підопічної йому парафії. Проте це не означало, що вони займалися реєстрацією шлюбів, народжень, смертей. Служителі церкви проводили облік з іншої причини – у зв'язку з проведенням відповідних релігійних таїнств чи обрядів, а саме – вінчання, хрещення і здійснення чину поховання. Саме тому дисциплінарна чи інша відповідальність за допущені помилки при внесенні відомостей до метричних книг на них не накладалася. Так, наприклад, при вінчанні моєї прабабусі по материнській лінії, Юрченко Оксани Стефанової (саме так записувалося у метричних книжках ім'я Степан) у Борщівській церкві Покрови пресвятої Богородиці Полтавської губернії Переяславського повіту з моїм прадідусем по лінії маминої мами, Кириленком Гордієм Дмитровим, що мало місце у 1880 році, у графі «вік» записано, що на момент шлюбу нареченій виповнилося 20 років, а нареченому – 18, відповідно Оксана

Стефанова народилася у 1860 р., а Гордій Дмитрів у 1862 р. А в іншому документі знаходимо інформацію про те, що при хрещенні їхньої доньки, а моєї бабусі Ганни Гордієвої, її батько Гордій Дмитрів народився у 1858 р. Місцем хрещення, вінчання і відспівування для померлих жителів с. Волошинівки, у зв'язку з відсутністю до 1888 р. сільської церкви, консисторією Полтавської губернії сільські парафії були приписані до с. Борщева, де абсолютна більшість названих вище актів і здійснювалася. У їхньому шлюбі народилося 8 дітей, зокрема: Дмитро (1881 р. н.), Григорій (1883 р. н.), Іван (1886 р. н., помер через 6 днів), Прокіп (1888 р. н., помер у 22 роки), Михайло (1891 р. н.), Анна (1895 р. н., того ж року померла), Олександра (1898 р. н.), Анна (1902 р. н.).

Парафіяльні служителі церкви православного віросповідання вели метричні книги. Метрична книга – сукупність записів культової реєстрації, що засвідчують події хрещення/народження, вінчання/шлюбу, поховання/смерті конкретних осіб, у вигляді хронологічних записів у книжковій формі. У метричних книгах реєструвалася подія вчинення культового акту, що набувала значення юридичного факту за допомогою запису, здійсненого парафіяльним священником.

Метрична книга складалася із трьох частин – книг народжень, шлюбів і померлих. Так, у книзі народжень церкви с. Борщева Скопечкої волості зафіксований факт народження 24 вересня 1903 р. в «деревне» Волошинівка мого дідуся Макаренка Стефана, батьками якого були козак Яків Калеників Макаренко (помер у 1911 р. у 50-річному віці) і його законна дружина Харитина Василева (дівоче прізвище Ковтун), обидва православного віросповідання. У той самий день священником І. Абломським і псаломщиком К. Савицьким він був охрещений. «Восприемниками» чи хрещеними новонародженого стали державні селяни того ж населеного пункту Наум Стефанів Крусь і селянка Ольга Григорійова Крусь. Казенними або державними селянами в Російській імперії називали тих, що мали право користуватися державними землями та були феодално залежними від казни, але вважалися особисто вільними [1, с. 156-159]. У шлюбі, що мав місце 1887 р., у Якова і Харитини народилося 10 дітей: Порфіл (1888 р. н., прожив 3 роки), Мокрина (1889 р. н.), Кирило (1893 р. н.), Петро (1894 р. н., прожив 3 роки), Макар (1898 р. н.), Іван (1901 р. н.), Степан (1903 р. н.), двійня Варвара і Григорій (при народженні у 1906 р. померли), Григорій (1907 р. н., помер через рік).

Ще одна ілюстрація. У книзі народжених за 4 вересня 1908 р. зафіксований факт народження у с. Волошинівці мого дідуса Петра по татовій лінії, батьками якого були козак Зіновій Кіндратів Захарченко 1872 р. н. та його законна дружина Марія Петрова 1878 р. н. (місце поховання обох встановлене), уродженка с. Борщева, донька дворянина Хмельницького Петра Павловича, рідна сестра дворянина Петра Петровича. Ймовірно, саме від цих пращурів у моєму імені та по-батькові, імені та по-батькові мого тата тісно переплітаються як Павло, так і Петро. Хрещеними запрошені дворянин Гаврило Олександрів Марченко і дружина казенного селянина Домінікія Федорова Прядка. В родині Зіновія і Марії, що взяли шлюб у 1896 р., народилося 7 дітей: Варвара (1896 р. н.), Марія (1898 р. н., померла при народженні), Євламбія (1899 р. н., померла через два роки), Олена (1904 р. н., померла в трирічному віці), Ольга (1905 р. н.), Іван (1907 р. н., прожив три тижні), мій дідусь Петро (1908 р. н., загинув під час Другої світової війни на території Естонії 28 серпня 1944 р., за два тижні до смерті нагороджений медаллю «За відвагу»).

Як бачимо, соціальний статус чи наявність/відсутність аристократичної титулатури у переважно козацьких селах не мало істотного значення у взаєминах поміж односельцями. У Баришівській сотні Переяславського полку, до якої належали козаки с. Волошинівки, впродовж другої половини XVII ст. – до ліквідації решток Української гетьманської держави (Війська Запорозького), що сталася у 1781 р. після скасування Російською імперією останньої ознаки державного суверенітету – полково-сотенного адміністративного устрою [2, с. 504-505], переважно козацькими були села Рудницьке (130 козацьких і 34 селянські хати), Волошинівка (відповідно 52 і 21 хата), Селище (88 і 44), Ядлівка (99 і 76), Коржі (15 і 9), Власівка (28 і 15), Мала Стариця (18 і 15). Селянсько-козацькими були містечко Баришівка (283 селянські і 60 козацьких хат), села Дернівка (відповідно 36 і 9 хат), Селичівка (123 і 6), Морозівка (52 і 8), Пасічна (38 і 4), Сезенків (22 і 15). До повністю селянських належало населення Гостролуччя (230 селянських хат), Бзову (79), Лебедина (53), Кучакова (28), Пасічни (23), Сулимівки (23) [3, с. 181].

Ознайомлення і аналіз метричних книг церкви Покрови пресвятої Богородиці с. Борщева, починаючи з 1870 р. до 1919 р. р., дає підстави стверджувати, що імена для новонароджених обиралися здебільшого священниками, залежно від церковних свят, присвячених канонізованим святам, навіть тоді, коли вони не надто подобалися батькам. Для цього священник послуговувався святами – спеціальними виданнями, у яких були виписані імена, якими можна було називати охрещених дітей у той чи інший день року. Так, у метричній книзі «Про народження»

за 1919 р. вперше зустрічаємо канонічний зв'язок з присвоєними дітям іменами. Рукою парافیального священника В. Ольшанського зазначено, що охрещений 5 жовтня 1919 р. хлопчик Микола (Николай) Крус (двоюрідний брат моєї тещі, на жаль, помер через 20 днів після народження), названий «на честь святителя Миколи, що святкується 4 грудня». Охрещена 20 квітня того ж року троюрідна тітка мого тата, Олександра (батько – Павло Стефанів Захарченко, мати – Меланія Миронова) названа так на честь святої мироносиці цариці Олександри, що святкується 23 квітня [4, с. 18-21]. 26 червня 1914 р. у козака с. Волошинівки Івана Стефанового Захарченка (двоюрідний брат мого дідуса Зіновія по лінії батька) і його дружини Анастасії Савиної народився син, якого священник назвав іменем Сергій, названий на честь святого Сергія Новгородського, що відзначається 27 червня. Хрещеною новонародженого була рідна племінниця Івана Стефанового, Марія Матвіївна Захарченко [5, с. 187]. Слід зазначити, що найпопулярнішими іменами для дівчаток у церкві Покрови пресвятої Богородиці с. Борщева були Мавра, Марфа, Марія, Уляна, Олександра, Анна, Євдокія, Ксенія, Пелагея, Параска, Варвара, Якилина, Горпина, Федора. Хлопчики називалися здебільшого Яковом, Іваном, Петром, Степаном, Тимофієм, Олексієм, Семеном, але були й такі достатньо «екзотичні» для нашої місцевості імена як Іон, Євстратій, Єлисей, Власій, Прохорій, Ісаакій, Євтихій, Діонісій, Косма.

У другій частині метричної книги «Про одруження» вписувалися звання, прізвище, ім'я, по-батькові, віросповідання, вік та вказувалася кількість попередніх шлюбів молодих. Обов'язковими складовими цієї частини книги були пункти, що вказували на ім'я священника, який здійснив таїнство вінчання, звання, прізвища поручителів подружжя. Так, 3 листопада 1902 р. у Борщівській церкві Покрови пресвятої Богородиці вінчалися першим шлюбом православні – 22-річна донька козака Марія Кіндратова Захарченко (донька мого прапрадідуса по батьковій лінії) і 26-річний селянин-власник сусіднього села Селичівки Василь Іванів Пилипенко. Поручителем від імені нареченої виступав її двоюрідний брат Іван Стефанів Захарченко.

У третій частині метричної книги «Про померлих» тієї ж церкви за 21 квітня 1905 р. міститься свідчення про смерть від тифу у віці «років 40» прабабусі моєї дружини по лінії матері, Марії Василівни, дружини козака с. Волошинівки Василя Семенового Марченка, яку сповідував і причащав священник І. Абломський. Похована вона, як записано, на громадському цвинтарі, але місце поховання встановити не вдалося.

Із наведених мною фактів вбачається, що по усіх чотирьох лініях моїх бабусь і дідусів (Кирдів – Борщів, Макаренків, Захарченків, Кириленків – Волошинівка), я належу до стану виборних

козаків. Відповідно до Румянцевського опису, що був проведений як загальна ревізія Лівобережної України у 1765-1769 роках генеральним губернатором Малоросії П. Румянцевим за дорученням російського уряду, основною метою якого було з'ясування правового становища землеволодіння та збирання інформації для запровадження нового оподаткування «у фіскальних інтересах держави» [6, с. 84-85], родини жителів с. Волошинівки, такі як Кириленків, Захарченків, Марченків, Юрченків, Макаренків, Пріньків мали статус козаків виборних. «Виборні, – як стверджує «Краткая летопись Малыя Руси» 1777 р., – вільні від будь-яких повинностей, окрім служби військової, а утримуються від дворів своїх і від приписаних до них для усілякої допомоги по службі, які під контролем полкового начальства самі між собою здійснюють розкладку; підпомічники ж виконують усю внутрішню службу і навіть більше – платять з хат звичайний оклад по рублю і по дві копійки на утримання..... Мають козаки свій мундир – каптан сукна синього з червоним лацканом, штани білі суконні, чоботи зі шпорами, шапка, відповідно до полкового кольору, шаблю, карабін, піка і гарний кінь» [7, с. XV-XVII]. Словом, виборні козаки в умовах власної Української гетьманської держави (Війська Запорозького) вирізнялися серед інших верств українського населення високим і стабільним соціальним становищем, мали власні маєтки, угіддя, вели власне господарство, користувалися допомогою підпомічників, були звільнені від податків та інших повинностей, мали добрі військові обладунки, форменний одяг, власних коней, зброю і зброю для виконання відповідних воєнних операцій.

Не можна у цьому контексті пройти мимо питання щодо відсутності кріпосницької залежності в Україні до моменту ліквідації її державності і запровадження у кінці XVIII ст. на її теренах кріпацтва як системи соціально-економічних відносин, характерних для феодального суспільства тогочасної Росії. Вона передбачала особисту залежність селянина (кріпака) від феодала, повну власність останнього на землю, а також беззаперечну владу над селянином. У російського селянина, за свідченням дослідників імперської доби, залишалася можливість на звернення до суду за захистом порушених прав, але його реалізація була малоімовірною тому, що інтереси селянина в суді представляв сам поміщик, котрий захищав власні інтереси. «Нарешті, – свідчить відомий дослідник правового становища селянства XIX ст. М. Довнар-Запольський, – [Уложення царя Олексія Михайловича] зберігає за кріпаком право виступати свідком на суді – ось і все, чим міг користуватися селянин як член громадянського суспільства» [8, с. 13].

В Україні було дещо інакше, на що вказують автори «Краткой летописи Малыя Руси», один

із них яких, граф О. Безбородько наказом імператриці Катерини II був призначений до колегії закордонних справ, а в 1784 р. удостоєний звання академіка Академії наук Російської імперії. У повній його відданості імперії годі сумніватися, проте статус посполитого (*Авт.* – належного до простого люду), а не кріпака, в Україні на момент виходу книги у 1777 р., він визнав менш обтяжливим, ніж у внутрішніх губерніях Росії: «Посполиті в Малій Росії як коронні, так і приватні не мають права землю свою не лише продавати, а й передавати в заставу без дозволу володільця. Вони можуть переходити з місця на місце, залишивши все нажите своєму пану, заплативши йому ... Пани не мають права продавати їх інакше, ніж із землями, а якщо не дозволяють перейти, то бажаному буде наданий дозвіл з боку правління (*Авт.* – полкового чи сотенного)» [9, с. XXVII]. Місцева влада в Українській гетьманській державі (Війську Запорозькому) не була відокремлена від населення, адже саме воно її обирало, демократичним шляхом легітимізуючи її повноваження.

Правове регулювання реєстрації шлюбу, народження, смерті започатковано у 1724 р. указом Сенату Російської імперії. Саме з цього часу впроваджувалися типові форми метричних книг, що мали три частини (друковані форми метричних книг введено указом Сенату від 7 травня 1806 р.). Зазвичай книги складалися у двох примірниках: один залишався у парафії, другий призначався для консисторії, тому в архівних справах знаходимо дублікати названих документів. Окремими законами регламентувалося ведення метричних книг для підданих Російської імперії, які не сповідували православ'я, для католиків (1826 р.), магометан (1828 і 1832 рр.), лютеран (1832 р.), юдеїв – (1835 р.).

Шлюби здійснювалися впродовж цілого року згідно з записами в метричних книгах Переяславського повіту, але набагато частіше – взимку та восени, що було зумовлено економічними причинами. Восени після збирання врожаю, а взимку з початку січня до кінця лютого. У дні посту та святку шлюби не укладалися.

У селі Волошинівці весілля відбувалися не часто у зв'язку з невеликою кількістю населення. Якщо у 1875 р. у селі було зареєстровано 4 шлюби, то в рік початку Першої Світової війни у 1914 р., тобто через 50 років, їхня кількість збільшилося лише на одне.

Законодавець першої половини XIX ст. передбачив умови, що дозволяли нареченим вступити до шлюбу. Серед них виділялися:

- вік, що з 19 липня 1830 р. для чоловіків становив 18, а для жінок – 16 років. У разі здійснення факту вінчання до досягнення шлюбного віку, подружжя тимчасово розлучалося до набуття повноліття, після чого без повторного вінчання подружжя возз'єднувалося;

- стан психічного здоров'я. Ще 6 квітня 1722 р. Петро I видав Указ під назвою «Осви-

детельствование дураков в Сенате», відповідно до якого, особам, що мали психічні відхилення з моменту народження, заборонялося одружуватися і виходити заміж, але остаточне рішення з цього приводу мав ухвалити Сенат. Ст. 5 «Зводу законів цивільних» прямо вказувала: «Забороняється вступати до шлюбу божевільним». Відповідно до ст. 37 того ж Зводу, шлюб, зареєстрований з психічно хворою людиною визнавався недійсним;

– заборонялися шлюби між близькими родичами та за наявності існуючого шлюбу. Шлюб, укладений без розлучення в попередньому вважався недійсним і анулювався. У ст. 222 Устава духовної консисторії 1841 р., а також у Зводі законів Російської імперії вказувалося, що коли хтось із подружжя при існуванні їхнього шлюбу, законним чином не розірвавши його вступить до іншого, то останній як незаконний підлягає скасуванню, а перший законний шлюб – поновленню. Винна у цій афері особа підлягає церковній епітимії і висилці, а безвинний – дозволялося вступати в новий законний шлюб (ст. ст. 57-58 Зводу законів цивільних).

Шлюби, укладені в заборонених ступенях спорідненості, скасовувалися, а особи, що їх уклали підлягали покаянню. Доля дітей, народжених від такого шлюбу, вирішувалася не церквою, а цивільною адміністрацією. Вони визнавалися незаконнонародженими і не мали прав, якими користувалися законно народжені діти.

Для осіб із числа представників християнського віросповідання за завідоме укладення шлюбу в заборонених ступенях спорідненості передбачалася карна відповідальність. За допущення таких фактів на родичів та опікунів також накладалися санкції карно-правового характеру.

Довгий час заборонявся шлюб між родичами до сьомого ступеня спорідненості, що відповідало постановам Константинопольського синоду 1168 р. Синодальний указ від 19 січня 1810 р. заборонив шлюби включно до четвертого ступеня спорідненості [10, с. 3];

– дозвіл з боку батьків, опікунів чи попечителів на укладення шлюбу, проте ст. 12 Зводу забороняла примушувати батькам, опікунам чи попечителям до вступу своїх дітей до шлюбу без їхнього бажання;

– обмеження в кількості шлюбів. Дозволялося укладати шлюби не більше трьох разів. Ст. 21 Зводу законів цивільних зазначала: «Забороняється вступати до шлюбу вчетверте [11], але ця норма, відповідно до Указу Сенату від 14 жовтня 1827 р., стосувалася лише представників православної релігійної конфесії;

– заборонявся шлюб особам, що досягли 80-літнього віку. Законодавець цілком резонно вважав, що основна мета шлюбу – народження дітей, що у такому віці є неможливою. До речі, у селах Переяславського повіту Полтавської губернії у другій половині XIX ст. нами зафіксо-

вані лише поодинокі факти досягнення 80-літнього віку його мешканцями незалежно від статевих належностей, проте істотна вікова різниця між подружжям подекуди фіксувалася. Так, 25 січня 1876 р. відбулося вінчання оброчного селянина м. Березані Козьми Федорова Колодка (років 42) з козачкою села Волошинівки Мотрею Максимовою Пріньковою (років 19). Того ж року 19-літня козачка с. Волошинівки, рідна тьотяного дідуся по маминій лінії Оксана Каленикова Макаренко (років 19) вступила до шлюбу в Борщівській церкві з удруге вінчаним Лазарем Антоновим Богданом (років 29) [12, с. 175-177].

Процесу здійснення вінчання могли завадити такі фактори: стан сп'яніння обох із подружжя чи когось одного із них; у разі перебування одного із подружжя під церковною епітимією (покаранням).

Не існувало перешкод для укладення шлюбу вагітною нареченою з особою, яка визнавала себе фізіологічним батьком ще ненародженої дитини. Загалом дошлюбні стосунки церквою не віталися, але й не були перешкодою. 11 травня 1890 р. у Пристрімській церкві святого Михайла Переяславського повіту Полтавської губернії моя прабабуся по лінії батькової матері – Кирди Катерини Оврамової, козачка цього ж села Ганна Кирилова Артеменко, 20 років вінчалася першим шлюбом з прадідусем, козаком с. Борщева Переяславського повіту Кирдою Аврамієм Григоровим, 20 років, обидва православні [13, с. 201], у яких 12 жовтня того ж року народилася дочка Федора. Як бачимо, вінчання відбулося за умов вагітності прабабусі, але це не завадило молодій парі вступити до шлюбу і вінчатися. У метричних записах, до речі, відсутній рік народження молодих. Їхній вік, а не рік народження (здебільшого приблизний, як показує наш аналіз), посвідчували родичі чи близькі знайомі, що в метричній книзі визначалися «поручителями». З боку Ганни Артеменко цю функцію виконали козаки Овсій Опанасів Гордієнко і Андрон Самойленко, а з боку Аврамія Кирди – також козаки Микола Павлів Василенко та Гаврило Іванів Гордієнко [13, с. 201]. Усього в родині Кирди Аврамія і Ганни Кирилової народилося 11 дітей: Федора (1890 р. н., прожила 9 днів), Олена (1892 р. н., померла через 1,5 місяці), Єлизавета (1893 р. н., прожила один рік), Михайло (1895 р. н.), Лукія (1896 р. н.), Одарка (1899 р. н.), Єгор (1902 р. н.), Марія (1894 р. н.), моя бабуся Катерина (1907 р. н.), Іван (1909 р. н.), Тихон (1913 р. н.).

Відповідно до ст. 85 Зводу законів цивільних, підданим імперії, і жителям українських губерній у тому числі, заборонялося вступати до шлюбу з нехристиянами. Шлюб між християнами різноманітних конфесій допускався, але визнавався лише за умови здійснення вінчання православним священником (ст. 72 Зводу законів цивільних). Однак у цьому разі розгляд справ про

законність укладення шлюбу і його розірвання проводилися духовними судами православної церкви, а їхні рішення були чинними для обох із подружжя (ст. 73 Зводу законів цивільних). Діти, народжені в такому шлюбі, мали бути охрещені і виховані за правилами православного віровчення. З цією метою перед вінчанням відбиралася підписка (ст. 67 Зводу законів цивільних) і складався іспит на знання Закону Божого.

Розлучення здійснювалося на основі норм Уставу духовних консисторій 1841 р. і лише церковними судами на підставі звернення одного із подружжя у таких випадках: у разі доведеного факту перелюбства чи нездатності до шлюбного життя (відсутність дітей у шлюбі хвороби одного із подружжя). Стосовно другого випадку, то відповідний позов можна було подавати лише через три роки після вінчання [14, с. 64]; у разі винесення вироку, що передбачав покарання у вигляді позбавлення усіх прав; у разі безвісної відсутності одного із подружжя [ст. 45 Зводу законів цивільних]. Оскільки розлучення не могло бути здійснене за взаємною згодою, звинувачення у зраді давало єдину можливість подружжю «позбутися» один одного. Ознайомлення із десятками метричних книг Переяславського повіту Полтавської губернії не надало нам жодного факту розлучення на вищевказаних підставах. Реально ж шлюбний союз міг бути припинено лише з настанням фізичної смерті одного із подружжя, що знайшло місце у таких нормах закону: «Шлюб припиняється сам собою через смерть одного з подружжя ... по смерті одного з подружжя, що залишився в живих може одружитися, якщо відсутні законні перешкоди для цього» (ст. 43-44 Зводу законів цивільних). У текстах метричних книжок в обов'язковому порядку зазначалася кількість попередніх шлюбів наречених.

За діючим російським законодавством середини XIX ст. незаконнонародженими дітьми, що не користувалися правилами і перевагами станового походження, визнавалися:

- діти, народжені до шлюбу і неузаконені наступним шлюбом (ст. 132 п. 1 Зводу законів цивільних). Прикладом тому стало народження у рідної сестри прадіда моєї дружини по лінії

матері, державної селянки с. Волошинівки Ганни Григорійової Крусь сина Мемнона, що з'явився на світ 21 серпня 1885 р. унаслідок перелюбства. Хрещення відбулося наступного дня, а в рубрикації метричної книги Борщівської церкви «Про народження» з'явився запис «незаконнонароджений». Попри те, що за 2,5 місяці Ганна Григорійова виходить заміж у сусіднє село Морозівку за державного селянина Андрія Данилового Поправку (обом по 20 років), правовий статус хлопчика не змінюється. У подальшому знаходимо записи, в яких ім'я і прізвище хлопчика зазначається, а замість по-батькові фіксується «незаконнонароджений» [15, с. 163];

- діти, народжені через 306 днів після припинення шлюбу (ст. 132 п. 3 і ст. 119 п. 2 Зводу законів цивільних);

- діти, народжені в шлюбі, але від перелюбства, а також діти, народжені в шлюбі, анульованому внаслідок фізичної нездатності чоловіка до шлюбного життя (ст. 134 Зводу законів цивільних);

- діти, народжені в шлюбі, але раніше 180 днів від його укладення, якщо батько відмовлявся від законності їхнього народження (ст. 119 п. 1 і ст. 125 Зводу законів цивільних).

Отже, у XVIII-XIX ст.ст. державна влада Російської імперії приділяла неабияку увагу регламентації функцій духовенства в частині шлюбно-сімейних відносин парафіян, що обумовлювалося тим місцем, що відводилося православної церкві в існуючій суспільно-політичній системі. Доказом реєстрації були метричні книги парафіяльних церков, що складалися із трьох частин – народження, вінчання, померлих, що фактично були єдиними реєстраційними документами в Російській імперії, починаючи з першої половини XVIII ст. до жовтневого перевороту 1917 рр. Процес вінчання відбувався за обов'язкової участі рідних чи близьких, які мали засвідчити фактичні дані про народження, кількість попередніх шлюбів подружжя, належність їх до православної конфесії. Письмову реєстрацію факту вінчання здійснював священник чи псаломщик, що відображали його на сторінках метричної книги. Витяг із метричної книги, що засвідчував факт шлюбу, традиційно називався метрикою.

Список використаних джерел:

1. Захарченко П. Право власності на землю в Україні: правове забезпечення та особливості реалізації (середина XIX – початок XX ст.). Монографія. К.: Атіка, 2010. 328 с.
2. Захарченко П., Мірошніченко М. Історія українського права і держави: від витоків до кінця XVIII ст. К.: ВПЦ «Київський університет», 2024. 639 с.
3. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Переяславський полк. К.: Видавничий дім «Стилос», 2004. 418 с.
4. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 244. Колекція метричних книг. Оп. 3. Спр. 986. Метрична книга Полтавської духовної консисторії, с. Борщів.
5. Там само. Спр. 971.

6. Федоренко Я. К. Воронковская сотня Переяславского полка по Румянцевской Описи. *Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии*. 1915. Выпуск 12. С. 79-227.
7. Краткая летопись Малыя России / А. А. Безбородько ; уклад. В. Г. Рубан. В 2 т. Т. 2. С.-Петербург: Тип. Х. Ф. Клена, 1777. 450 с.
8. Довнар-Запольський М. На заре крест'янської свободи. Публичні читання о крест'янському праві на кануні скасування і короткий хід реформи. Київ: Тип. І. І. Чоколова, 1911. 238 с.
9. Краткая летопись Малыя России / А. А. Безбородько ; уклад. В. Г. Рубан. В 2 т. Т. 2. С.-Петербург: Тип. Х. Ф. Клена, 1777.
10. Красножен М. Е. Новейшее законодательство по делам Православной Русской Церкви. Юрьев, 1909.
11. Свод законов Российской империи (СЗРИ). Т. X. Свод законов Гражданских. СПб, 1899.
12. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 244 Колекція метричних книг. Оп. 3. Спр. 84. Метрична книга Полтавської духовної консисторії с. Борщева.
13. Там само. Спр. 288. Метрична книга Полтавської духовної консисторії с. Пристроми.
14. Петренко І. Православна церква і шлюбно-сімейні відносини у Російській імперії (на прикладі Південної України останньої чверті XVIII ст.). *Емінак: Науковий щоквартальник*. 2008. № 1-4 (3). С. 60-67. <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/110831>.
15. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 244 Колекція метричних книг. Оп. 3. Спр. 244. Метрична книга Полтавської духовної консисторії, с. Борщів.